

**ІСТОРІЯ СОЦІОКУЛЬТУРНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ В
УКРАЇНІ НА ПОЧАТКУ 90-Х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ**

Ігор СКАКУН

Вищий державний навчальний заклад України «Буковинський
державний медичний університет», Чернівці (Україна),
society@bsmu.edu.ua

**HISTORY OF THE SOCIOCULTURAL TRANSFORMATIONS
IN UKRAINE**

Ihor SKAKUN

Higher Educational Establishment of Ukraine
«Bukovinian State Medical University», Chernivtsi (Ukraine),
ResearcherID S-5818-2016
ORCID ID 0000-0001-9028-953

Скакун Игорь. История социально культурных преобразований в Украине в начале 90-х годов ХХ века.

В статье анализируются особенности культурно-исторических процессов в Украине в 80-90 годах ХХ века. Актуализируется роль исторических событий в формировании культурных традиций. Культура и история тесно связаны в социокультурной среде. Формируются особенности культуротворческого процесса в тогдашних исторических реалиях. Культурно-исторические процессы сыграли важную роль в становлении украинской государственности. Социокультурное пространство в Украине должен специфические особенности, связанные с природными, социальными, этническими, геополитическими, религиозными аспектами. Наша разведка предполагает анализ основных составляющих культурного развития украинского народа в исторических реалиях посттоталитарного режима.

Ключевые слова: история Украины, украинская культура, культурно-исторические процессы, наука, искусство, религия, общественные движения, национальное возрождение.

Постановка проблеми. У світовій історії багато фактів, коли навіть потужні багатовічні культурно-історичні епохи трансформувались чи зникали з історичної мапи під тиском політичних, економічних чи соціокультурних факторів. Культуротворчі процеси зазвичай постають чинниками, які змінюють не лише хід історичного плину, а й кардинально змінюють духовно-ментальний складник. Подібна ідейно-історична трансформація відбулася в Україні на рубежі 80-90-х років ХХ століття. Національно-культурне відродження українського народу підживлювалося суспільно-політичними, соціально-економічними, науково-технічними, мистецькими та релігійними новаціями тогочасного соціокультурного простору. Для цього часу характерне масове поширення нового типу мислення, звільненого від ідеологічного тиску тоталітарної системи. Цей період характеризується масштабними трансформаціями в українському суспільстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вітчизняні історики ґрунтовно досліджували соціокультурні трансформації в Україні на рубежі 80-90-х років ХХ століття. Однак, варто відзначити дві основні історіографічні тенденції при висвітленні подібних питань. Частина науковців висвітлювала події та процеси все ще опираючись на тенденційність та заангажованість, які притаманні ще радянській історичній традиції. У нашій розвідці ми оперуватимемо здебільшого свідченнями та працями, в яких не лише висвітлюється фактичний матеріал, а й репрезентуються глибинні трансформації свідо-

мості українців.

Серед джерел, в яких йдеться про особливості національно-культурного відродження відзначимо ідейні переконання тодішніх провідних проукраїнських політичних сил¹, праці вітчизняних науковців, мислителів та митців, які виборювали незалежність України (В. Чорновіл, М. Попович²). Варто вказати на значення соціокультурних ідей українських мислителів минулих поколінь (Д. Чижевський, Д. Антонович, М. Грушевський). Сучасні українські вчені (О. Гарань³, М. Головатий⁴) внесли значний вклад в дослідження соціокультурних перетворень українського суспільства часів формування незалежності.

Метою нашої розвідки є дослідження глибинних соціокультурних трансформацій в усіх верствах українського суспільства на рубежі 80-90-х років ХХ століття. Занепад радянської формації створив сприятливі соціокультурні умови для реалізації потужного потенціалу українського національного руху. Саме згуртованість навколо національної ідеї забезпечила цілісність та ефективність культурно-історичних перетворень того часу. У цьому контексті, важливим завданням постає дослідження перетворення національної ідеї з чогось аморфного та надання їй ідейно-практичного змісту, що виражалось в суспільно-історичних, культурно-мистецьких, науково-світоглядних здобутках українців на зорі незалежності нашої держави.

Середина 80-х років ХХ століття характеризувалася політикою перебудови в радянській Україні, яка перед-

¹ Tri dni veresnya visimdesyat dev'yatogo. Materiali Ustanovchogo z'yizdu Narodnogo ruhu Ukrayini za perebudovu [Three days of September eighty-nine. Materials Constituent Congress of the People's Movement of Ukraine for Perestroika], Red. rada: golova M. Gorin', I. Drach, V. Donchik ta in., Kyiv, 2000, 496 p.

² Popovich M. Chervone stolittya [Red century], Kyiv, 2005, 888 p.

³ Garan' O. V. Ukrayina bagatopartijna: programni dokumenti novih partij [Multi Ukraine: policy documents of new parties], Kyiv, 1991.

⁴ Golovatyj M. Molodizhna politika v Ukrayini: problemi onovlennya [Youth policy in Ukraine: problems updates], Kyiv, 1993, 236 p.

бачала демократизацію та піднесення національної свідомості українського народу. Звісно, не варто перебільшувати миттєві результати цих процесів, однак, відбулося формування авангарду громадських активістів, які здійснили кардинальні зміни в масовій свідомості українців.

Розпочався процес критики тоталітарної системи, бюрократично-консервативної номенклатури – всього, що блокувало чи уповільнювало і так складний шлях тогочасних реформ. Відзначаючи день української державності та соборності в 1989 році у Львові зібралося близько 20 тисяч людей⁵. Варто зазначити, що більше активізувався національно-демократичний рух у західних регіонах України. Ще 13 червня 1988 році у Львові відбувся перший в радянській Україні багатолюдний несанкціонований владою мітинг, в ході якого учасники засуджували тоталітарний режим, вимагаючи від влади дотримання забезпечення прав і свобод кожної людини, незалежно від національності, віросповідання чи політичних уподобань. У цей період відбулися екологічні демонстрації, основним лейтмотивом якої була реакція суспільства на аварію на Чорнобильській АЕС з вимогами подолання її негативних наслідків на довкілля. Загалом, на декілька місяців 1989 року на проведення мітингів було сотні заяв, відбулися десятки несанкціонованих мітингів. Визначальними факторами мирного громадського спротиву була різноманітність причин, через які організовувались мітинги, збори та інші форми протесту. Це свідчило про необхідність тотальних змін в усіх сферах соціокультурного простору.

Важливим аспектом стало використання української національної символіки в ході протестних заходів. На одному з беззневих мітингів 1989 року, присвяченому пам'яті Чорнобильської трагедії у Львові вперше за часів радянської влади замайорів синьо-жовтий стяг, а у травні львів'яни з національними прапорами долучилися до святкової ходи. 21 січня 1990 року на честь проголошення акту злуки (об'єднання) УНР і ЗУНР в єдину державу, у «живому ланцюгу», що простягся від Києва через Львів до Івано-Франківська, під національними прапорами вже стояли сотні тисяч осіб⁶. 24 липня 1990 року жовто-блакитний прапор, освячений на площі біля Софійського собору, встановлений перед будинком Київської міської Ради. Подібне вираження національних ідей через використання символіки свідчить про важливість утвердження символічної функції культури, яка є одним з факторів становлення національної ідеї в переважній частині соціуму.

На рубежі 80-90-х років ХХ століття в Україні виникає масовий незалежний робітничий рух. Оскільки не виправдалися сподівання на поліпшення соціального стану, робітники вдалися до страйків. Першими в Україні застрайкували гірники, пізніше, шахтарів підтримали представники інших галузей. Робітники вимагали матеріального зростання та підвищення соціального забезпечення. Значна частина вчителів, лікарів, діячів культури підтримувала національно-культурне чи суспільно-політичне оновлення України в тогочасних чисельних мітингах чи зборах.

У авангарді національно-демократичного руху ви-

ступала передовсім українська творча інтелігенція. У 1989 році з'явилися перші неофіційні друковані видання: «Вибір» у Києві, «Поступ» у Львові та багато інших. Зусиллями українських учасників дисидентського руху було відновлено видання громадсько-політичного журналу «Український вісник», на сторінках якого висвітлювалися найгостріші проблеми соціокультурного розвитку тогочасного суспільства. Найактивнішу участь у національно-культурному відродженні виконувала Спілка письменників України.

Помітним явищем постало зростання інтересу до української історії. Саме відновлення історичної правди та вивчення «білих плям» було головною метою діяльності Українського культурологічного клубу, заснованого у Києві. У цей же час, товариство «Меморіал» виступило за увічнення пам'яті жертв репресій, яких зазнав український народ за часів тоталітарного режиму. Визначальним у цій діяльності стало проведення міжнародного симпозіуму «Голодомор 1932-1933 рр. в Україні», в ході якого вперше на публічному рівні було вказано на причини та наслідки для українського народу цієї трагічної сторінки в його історії. В інших українських містах також почали діяти філіали товариства. Особливу активність виявила львівська обласна організація «Меморіалу», яку очолював академік І. Юхновський. Товариство вимагало від партійно-державних структур публічного засудження всіх злочинів сталінізму проти українського народу.

Громадське життя в Україні охоплювало політичні рухи та культурно-просвітні організації, ідеї яких почасті перепліталися і зводилися до спільного знаменника, яким постало здобуття Україною незалежності. Важливою подією в культурному житті України стало заснування у 1989 році Товариства української мови імені Т.Г. Шевченка, метою якого стала популяризація української мови у всіх сферах суспільного життя. Фундаментальним для розвитку української культури постало питання про національну мову та ухвалення у 1989 році Верховною Радою «Закон про мови в Українській РСР». Вже після здобуття незалежності, статус української мови як державної закріпила Конституція України. З прийняттям нового законодавства почався процес переходу на українську мову державних органів, засобів масової інформації, установ культури, освіти. Українська РСР забезпечує українській мові статус державної з метою сприяння всебічному розвитку духовних творчих сил українського народу, гарантування його суверенної національно-державної майбутності. Цим законом забезпечувався вибір мови міжособового спілкування громадян Української РСР з невід'ємним правом самих громадян. Українська РСР забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя. Українська РСР створює необхідні умови для розвитку і використання мов інших національностей в республіці. В роботі державних, партійних, громадських органів, підприємств, установ і організацій, розташованих у місцях проживання більшості громадян інших національностей (міста, райони, сільські і селищні ради, сільські населені пункти, їх сукупність), можуть використовуватись поряд із українською і їхні націона-

⁵ Ukraina: hronika XX stolittya. Dovidkove vidannya. Roki 1986-1990 [Ukraine: Chronicle of the twentieth century. Reference publication. Years 1986-1990], Kyiv, 2006, P. 189.

⁶ Ibid., P. 275.

льні мови.

Центрами неформального молодіжного руху в Україні у 80-ті роки ХХ ст. були Київ і Львів, хоча самодіяльні організації поставали практично у всіх обласних містах республіки. Найбільш відомими із «неформальних» об'єднань були створені в Києві Український культурологічний клуб (УКК), українознавчий клуб «Спадщина» (при Будинку вчених), студентське об'єднання «Громада» (при Київському державному університеті) і засновані у Львові Українська гельсінська спілка (УГС) і Товариство друзів Лева. Згодом до них долучилися студентські товариства Спілка української молоді/Спілка незалежної української молоді (СУМ/СНУМ) та Українська студентська спілка (УСС), Студентське братство, які поруч із суто студентськими вимогами висували також політичні⁷.

Офіційно декларуючи своєю метою правозахисну та культурологічну діяльність Українська гельсінська спілка привертала увагу суспільства до проблем української культури та історії, викривала недоліки політичної системи і національної політики радянської влади, вимагали припинення русифікації і забезпечення національних вимог українського народу, реабілітації політв'язнів, демократизації українського суспільства, розбудови багатопартійної політичної системи, відновлення української державності тощо. Ці ідеї знаходили широку підтримку серед значної частини учасників молодіжних альтернативних організацій. Вона брала участь у дискусійних вечорах і засіданнях, мітингах і демонстраціях, науково-просвітницьких і культурологічних заходах.

То був потужний вибух політичного вулкану всенародної вікової надії незалежності Батьківщини. Йому передували політичний землетрус, який трусив Україну з січня 1989 року. Володимир Яворівський, який відкрив з'їзд як голова оргкомітету, надав перше слово відомому письменнику Олесю Гончару, який закінчив свій виступ так: «Якщо після всього, що Україна зазнала, якщо після поколінь розстріляних, депортованих, замучених по тюрмах та концтаборах народ іще зберіг себе, якщо наш дух не занепав і воля до життя не зникла, якщо сьогодні на зміну тим, що були, стають до дії, до праці нові покоління роботящих, безстрашних, здатних піднятися до найвищої єдності душ, то віриться: такому народові — жити!»⁸.

Установчий з'їзд, який працював три дні по 14 годин, ухвалив Статут та Програму Народного Руху за перебудову. Проголосив утворення нового громадсько-політичного об'єднання з самоназвою Рух та низку актуальних документів. Саме Установчий з'їзд і те, що відбувалося навколо нього, у результаті виявився національним, соціально-історичним, політичним землетрусом, який зрушив колоніальний світогляд, свідомість українців, започаткував народження національного мислення, гідності, достоїнства, впевненості у своїх силах та незворотності процесу визволення, відродження

України. То був початок кінця імперського панування на землях України і початок великого руху за незалежність Вітчизни. Відбувся вибух надії українців на свободу. То був перший суттєвий крок у кінці ХХ століття до незалежності України. У 1990 році була прийнята Верховною Радою Декларація про державний суверенітет України, у 1991 році — Акт проголошення незалежності України. У підготовці і прийнятті цих доленосних документів одна з головних заслуг належить НРУ. Історія створення та діяльності НРУ на етапі боротьби за незалежність України потребує подальшого дослідження, особливо становлення та боротьба рухівських організацій на місцях⁹.

Головною метою діяльності Рух визначас: – відновлення парламентським шляхом державної незалежності України, побудову демократичного і гуманного суспільства, в якому буде досягнуто справжнє народовладдя, добробут народу й умови для гідного життя людини, відродження та всебічного розвитку української нації, забезпечення національно-культурних потреб усіх етнічних груп республіки. Рух ставить перед собою цілі: всіляко сприяти відродженню людини як морально відповідальної особистості; сприяти розвитку національно-державного будівництва, скерованого на перетворення України в незалежну, правову державу, покликану забезпечити вільний розвиток особистості, захист прав людини і нації, безперешкодне здійснення демократичних свобод; домагатися радикальної перебудови економіки України на засадах економічної самостійності з урахуванням регіональних і структурних особливостей; вести наполегливу боротьбу проти політики денационалізації, домагатися необхідних умов для вільного розвитку і самозбереження українського народу; сприяти духовному відродженню української нації на основі всебічного розвитку української мови й культури, формування історичної пам'яті й національної свідомості громадян, виховання почуття національної гідності; сприяти всебічному розвитку мов і культур національних меншостей та етнічних груп, що проживають на території республіки, стояти на захисті їхніх життєвих прав та інтересів¹⁰.

Багатогранна практична діяльність НРУ була направлена на пропагування передових ідей національно-визвольного руху, програмових 105 засад НРУ, українських демократичних партій та організацій. Проте, потрібно відмітити, що народна підтримка Руху не була однаковою в різних регіонах України. Найбільш політично активним НРУ був у Львівській, Івано-Франківській, Тернопільській областях та м. Києві. Процес поширення з ініціативи Руху відбулася велична маніфестація за участю 10 тис. осіб. Учасники мітингу з синьо-жовтими національними прапорами та тризубами здійснили похід до пам'ятника Тарасу Шевченку перед Київським університетом, де студенти співали національний гімн України та патріотичні пісні. Установчі збори НРУ, що

⁷ Kotsur V. «Ukrayins'ka gel'sins'ka spilka yak skladova molodizhnogo ruhu v Ukrayini naprikintsi 80-h rokov XX st» [Ukrainian Helsinki as part of the youth movement in Ukraine in the late 80 th century], *The Journal of Humanities*, N. 34, P. 260.

⁸ Tri dni veresnya visimdesyat dev'yatogo. Materiali Ustanovchogo z'yizdu Narodnogo ruhu Ukrayini za perebudovu [Three days of September eighty-nine. Materials Constituent Congress of the People's Movement of Ukraine for Perestroika], Red. rada: golova M. Gorin', I. Drach, V. Donchik ta in., Kyiv, 2000, P. 15.

⁹ Goncharuk G. «Politichnij zemletrus v Ukrayini v 1989 rotsi» [The political earthquake in Ukraine in 1989], *Inteligentsiya i vlada*, 2014, N. 31, P. 75-76.

¹⁰ Tri dni veresnya visimdesyat dev'yatogo, Op. cit.

з ініціативи Руху відбулася велична маніфестація за участю 10 тис. осіб. Учасники мітингу з синьо-жовтими національними прапорами та тризубами здійснили похід до пам'ятника Тарасу Шевченку перед Київським університетом, де студенти співали національний гімн України та патріотичні пісні. Установчі збори НРУ, що проходили 8-10 вересня 1989 року в м. Києві, теж закінчилися десятитисячним мітингом та демонстрацією, яка під синьо-жовтими прапорами пройшла центром міста до пам'ятника Т. Шевченку. НРУ вважав одним із своїх головних завдань відродити й поновити у правах давню українську національну символіку - синьо-жовтий прапор та герб-тризуб. Тому й не дивно, що більшість мітингів з ініціативи Руху проходили під жовто-блакитними стягами, особливо у Львівській, Івано-Франківській, Рівненській, Волинській, Хмельницькій, Чернівецькій, Тернопільській та інших областях¹¹.

У цьому контексті, **перспективами подальших досліджень** постає подальше дослідження соціокультурних трансформацій в українському суспільстві на зорі здобуття Україною незалежності. Успішність подальшого розвитку національної культури залежатиме від усвідомлення тодішніх подій, явищ і процесів і збереження своєрідного соціокоду українського народу та його ментальності.

Висновок. Період 80-90-х років ХХ століття характеризується взаємозв'язком національно-ментальних, суспільно-політичних, соціально-економічних, культурно-мистецьких, релігійних аспектів соціокультурного простору України. В історії української державності чимало сторінок, в яких національно-культурний складник відігравав чи не визначальну роль в підтримці суверенних ідей. У моменти, коли не вистачало політичної волі, економічного достатку чи військової міцї для захисту чи відродження української держави, культурне піднесення підживлювало національну українську ідею і ще жодного разу в історії не втрачало мотивації для подальшої боротьби за Україну.

Skakun I. History of the sociocultural transformations in Ukraine in the early 90-s of XX century. This article analyzes the features of the cultural and historical processes in Ukraine in the 80 -90 years of the twentieth century. Cultural processes play an important role in the formation of Ukrainian history.

Socio-cultural space in Ukraine has a specific characteristics associated with the natural, social, ethnic, geopolitical, religious aspects. History of Ukrainian statehood directly influenced the development of cultural processes. Artists, scientists, thinkers formed the cultural values in the dynamic conditions of the restoration of independence of Ukraine.

The study of cultural processes in Ukraine in 80-90 years of the twentieth century is in the context of globalization trends and identification of world culture. We trace the features of formation of cultural values in specific historical conditions. No exception is Ukrainian and development of cultural-historical paradigm of modernity. Our intelligence provides analysis of the major components of the cultural development of the Ukrainian people in historical realities of the post-totalitarian regime.

Key words: The history of Ukraine, Ukrainian culture, cultural and historical processes, science, art, religion, social movements, national revival.

Ігор Скакун – кандидат філософських наук, доцент кафедри суспільних наук та українознавства Вищого державного навчального закладу України «Буковинський державний медичний університет», автор 2 навчально-методичних посібників та більше 20 наукових статей. Коло наукових інтересів: філософія, історія філософії, історія України, культурологія, українська культура, філософська антропологія, філософія науки.

Ihor Skakun - PhD, Associate Professor of Social Sciences and Ukrainian studies department in Higher Educational Establishment of Ukraine "Bukovinian State Medical University", the author of two teaching aids and more than 20 scientific articles. Scientific interests: philosophy, history of philosophy, history of Ukraine, cultural, Ukrainian culture, philosophical anthropology, philosophy of science.

Received: 15. 02. 2017

Advance Acces Publischer: April, 2017

© I Skakun, 2017

¹¹ Kindrachuk N. Za Ukrayinu nezalezynu (Rol' Narodnogo Ruhу Ukrayini u zdobutti nezalezhnosti Ukrayini: 1989-1991 rr.): monografiya [According to an independent Ukraine (role of the People's Movement of Ukraine independence Ukraine: 1989-1991.), Monograph], Ivano-Frankivs'k, 2013, 208 p, URL: zif.onu.edu.ua/article/download/65194/60463.